

РІВНІСТЬ ГРОМАДЯН ПЕРЕД ЗАКОНОМ ТА СУДОМ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

EQUALITY OF CITIZENS BEFORE THE LAW AND THE COURT IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Цебенко С.Б., к.ю.н.,

доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права

Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано принцип рівності громадян перед законом і судом як один з елементів фундаментального принципу верховенства права. Це означає, що всі загальні принципи судочинства, зазначені в Конституції України та в процесуальному законодавстві, повинні ґрунтуватися на основному базисному принципі – принципі верховенства права. Основою у всьому має бути те, що людина є найвищою цінністю, а її права не повинні обмежуватися, окрім випадків, коли це загрожує національній безпеці чи правам інших людей.

Визначено, що рівність перед законом впливає із загальної рівності і закріплена як у міжнародних конвенціях, так і в національному законодавстві. Цей принцип полягає в тому, що кожна сторона повинна мати можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом.

Зроблено висновки, що принцип рівності перед законом і судом означає, що кожна людина у правовій державі повинна мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати своє право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик будь-якої особи.

Зазначено, що принцип рівності тісно пов'язаний із принципом змагальності сторін, який потрібно розуміти як те, що сторони в процесі мають право ознайомлюватися з усіма доказами та зауваженнями, що залучені до справи, можуть їх коментувати і давати свої заперечення. Це означає, що жодна сторона не повинна користуватися істотними перевагами порівняно з протилежною стороною (відповідно до європейських стандартів).

Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо окресленого питання і встановлено, що ЄСПЛ розглядає реалізацію принципу змагальності крізь призму забезпечення рівності прав учасників судового розгляду. Це означає, що обвинувачення і захист діють на одному рівні, перебуваючи під контролем щодо пасивного суду.

Ключові слова: принцип, верховенство права, рівність, змагальність, закон, Європейський суд із прав людини.

The article analyzes the principle of equality of citizens before the law and the court as one of the elements of the fundamental principle of the rule of law. This means that all the general principles of justice, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and in procedural law, must be based on the basic basic principle – the principle of the rule of law. The basis of everything should be that a person is the highest value, and his rights should not be limited, except when it threatens national security or the rights of others.

It is determined that equality before the law follows from general equality and is enshrined in both international conventions and national legislation. This principle is that each party should have a reasonable opportunity to represent its party in conditions that do not put it in a significantly less favorable position compared to the opponent.

It is concluded that the principle of equality before the law and the court means that everyone in a state governed by the rule of law must first of all have access to justice and the opportunity to freely, quickly, freely exercise their right to judicial protection regardless of belonging to a particular social group or other which person.

It is noted that the principle of equality is closely related to the principle of adversarial proceedings, which should be understood as the parties in the process have the right to review all evidence and comments involved in the case, can comment on them and give their objections. This means that according to European standards, neither side should enjoy significant advantages over the other side.

The case law of the European Court of Human Rights on this issue is analyzed and it is established that the ECtHR considers the implementation of the adversarial principle through the prism of ensuring equal rights of litigants, which means that prosecution and defense operate at the same level, under the control of a passive court.

Key words: principle, rule of law, equality, adversarial proceedings, law, European Court of Human Rights.

Загальні принципи, закріплені в Конституції України, є базовими для всіх видів судових процесів, впливають на зміст усіх правовідносин, що виникають у процесі розгляду різних категорій справ. І першим таким принципом є верховенство права. Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), можна сказати, що принцип верховенства права пронизує зміст усієї Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) і є тим принципом, який визначає загальний правопорядок держав-учасниць Ради Європи. Одним з елементів верховенства права є принцип рівності. Рівність перед законом впливає із загальної рівності. Цей принцип закріплений як у міжнародних конвенціях, так і в національному законодавстві. На міжнародному рівні принцип юридичної рівності людей був закріплений ще у ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 року, в якій зазначено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [1]. Рівність перед законом та заборона дискримінації становить змістовне наповнення принципу верховенства права. До такого висновку дійшли автори Доповіді Венеціанської комісії 2011 року [2].

Принцип рівності досліджувався різними вченими, як-от С. Головатий, М. Козюбра, П. Рабінович, В. Петришин, А. Пухтецька та інші.

Рівність перед законом впливає із загальної рівності. Цей принцип закріплений як у міжнародних конвенціях, так і в національному законодавстві. Говорячи про цей принцип, необхідно його розуміти так, що до суб'єктів через їхні особливості не повинні застосовуватися обмеження чи винятки. Тобто цей принцип тісно пов'язаний також із заборонаю дискримінації. Це означає, що в однакових ситуаціях до однойменних суб'єктів має однаково застосовуватись та чи інша норма права і що кожен із цих суб'єктів має однакові права й обов'язки під час розгляду його справи в суді.

На думку Р. Лівшиця, рівність із правової позиції означає рівність у правах, процедурах, стартових можливостях, правилах гри, на відміну від економічної рівності, що вимагає рівності на фініші [3, с. 25].

Стаття 55 Конституції України також закріплює рівність учасників судового процесу перед законом і судом. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного частиною першою

статті 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію процесуальних прав [4]. Глумачачи Основний Закон України, Конституційний суд України свого часу дійшов висновку, що елементами верховенства права є принцип рівності і справедливості, правової визначеності, якості і недвозначності правової норми [5].

Зміст розглядуваного принципу полягає в тому, що особи, які вчинили кримінальне правопорушення, є рівними перед законом і підлягають відповідальності, зокрема і кримінальній, незалежно від різних ознак, які відрізняють одну людину від іншої. Тому ні раса, ні колір шкіри, ні будь-які інші ознаки не повинні впливати на те, як буде розглядатися справа і чи зможе ця людина мати доступ до правосуддя.

Однак не повинні вважатися порушенням рівності положення Кримінального кодексу України, які визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання жінок у зв'язку з вагітністю, пологами та грудним вигодовуванням дитини, а також неповнолітніх осіб (у зв'язку з військовим обліком, мобілізацією тощо), адже слід не тільки застосовувати однаковий правовий режим до об'єктивно однакових ситуацій, а й диференційований правовий режим до об'єктивно різних ситуацій тощо.

Водночас зазначимо, що цей принцип знаходить свій вияв у практиці ЄСПЛ саме в процедурному (процесуальному) сенсі, адже принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя.

Кожна людина у правовій державі повинна мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати своє право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик будь-якої особи [6, с. 259].

Принцип рівності був неодноразово застосований ЄСПЛ у справах щодо України. Так, наприклад, у справі «Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine) рішення від 15 травня 2008 р. було таким: «Суд нагадує, що принцип рівності сторін – один зі складників ширшої концепції справедливого судового розгляду, який передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом» [7].

Ще одним важливим принципом, який стосується судочинства, є принцип змагальності процесу.

Захищене статтею 6 ЄКПЛ право на справедливий судовий розгляд також передбачає право на змагальність провадження. Кожна сторона провадження має бути поінформована про подання та аргументи іншої сторони та має отримувати нагоду коментувати чи спростовувати їх.

Провідною ідеєю цього принципу в кримінальному провадженні є паритетність сторін обвинувачення і захисту, які самостійно відстоюють їхні правові позиції у формі судового спору шляхом реалізації наданих законом процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Дія принципу змагальності ґрунтується на переконанні: протилежність інтересів сторін найкраще забезпечить повноту матеріалів справи через активне виконання сторонами процесу тільки їм притаманних функцій.

Принцип змагальності припускає поєднання активності сторін у забезпеченні виконання ними своїх процесуальних обов'язків із забезпеченням судом умов для здійснення наданих їм прав. При цьому важливим є встановлення оптимального співвідношення активності сторін та активності суду [3, с. 29–37].

Принцип змагальності сторін є універсальним для кримінального судочинства. Із позиції ЄСПЛ змагальність потрібно розуміти як те, що сторони в кримінальному процесі мають право ознайомлюватися з усіма доказами та зауваженнями, залученими до справи. Також вони можуть їх коментувати і давати свої заперечення. Із позиції

ЄСПЛ жодна сторона не повинна користуватися істотними перевагами порівняно з протилежною стороною [8, с. 16].

У справі «Харченко проти України» від 3 жовтня 2019 року ЄСПЛ нагадав, що загальна концепція справедливого судового розгляду, яка охоплює фундаментальний принцип змагальності процесу, вимагає, щоб особу, щодо якої порушено провадження, було поінформовано про цей факт. Кожній стороні має бути забезпечена можливість ознайомитись із зауваженнями або доказами, наданими іншою стороною, як-от з апеляційною скаргою іншої сторони, та надати власні зауваження щодо цього. Під загрозою стоїть упевненість сторін у функціонуванні правосуддя, оскільки сторони повинні мати змогу висловити свою позицію щодо кожного документа в матеріалах справи [9].

Принцип змагальності тісно пов'язаний із принципом рівності; окремі вчені навіть уважали змагальність складовою частиною реалізації принципу рівності. Рівноправність сторін – один із необхідних елементів принципу змагальності, «без якого змагальність як принцип не існує». Рівноправність сторін є суттю змагальності, бо тільки через рівні можливості сторін можлива реалізація принципу змагальності. ЄСПЛ розглядає реалізацію принципу змагальності крізь призму забезпечення рівності прав учасників судового розгляду, тобто за цієї позиції обвинувачення і захист діють на одному рівні, під контролем щодо пасивного суду [3, с. 29–37].

У справі «Салов проти України» (заява № 65518/01, п. 87) Суд зробив висновок, що принцип рівності сторін у процесі є лише одним з елементів більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також передбачає фундаментальний принцип змагальності процесу.

У справі «Лазаренко та інші проти України» (№ 70329/12, п. 37) Суд нагадує, що принципи змагальності та рівності сторін, тісно пов'язані між собою, є основоположними компонентами концепції «справедливого судового розгляду» в розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції [3, с. 29–37].

Принцип змагальності передбачає, що кожна сторона має бути поінформована про докази та аргументи іншої сторони. Це означає право на ознайомлення з матеріалами справи, яке може включати право робити фотокопії для ретельного ознайомлення з матеріалами і доказами. Так, наприклад, у справі «Шулер-Цтраген проти Швейцарії» від 28 травня 1993 року ЄСПЛ зазначив, що позбавлення можливості зробити копії дорівнювало порушенню ст. 6, проте Суд указав, що це процедурне порушення права заявниці було виправлене, коли їй надали можливість зробити копії матеріалів справи на подальшому етапі провадження [3, с. 29–37].

Загалом, варто звернути увагу, що Європейський суд із прав людини розкривав питання щодо рівної можливості доступу до суду як складової частини (ознаки) поняття «верховенство права» [23, с. 79–80].

Отже, принцип рівності перед законом і судом означає, що кожна людина у правовій державі повинна мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати своє право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик будь-якої особи.

Принцип змагальності сторін потрібно розуміти як те, що сторони в процесі мають право ознайомлюватися з усіма доказами та зауваженнями, що залучені до справи, можуть їх коментувати і давати свої заперечення. Із позиції ЄСПЛ жодна сторона не повинна користуватися істотними перевагами порівняно з протилежною стороною.

Усі загальні принципи судочинства повинні ґрунтуватися на основному базисному принципі – принципі верховенства права, який охоплює такі два основні аспекти, як змістовний та процедурний. Змістовний аспект

полягає в тому, що всі правовідносини в суспільстві, будь-яке закріплення повноважень органів влади має виходити з того, що людина є найвищою цінністю, а її права не повинні обмежуватися, окрім випадків, коли це загрожує

національній безпеці чи правам інших людей. Процедурний аспект стосується багатьох моментів (від формулювання норм законів до застосування цих норм на практиці під час здійснення судочинства судовою гілкою влади).

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. 15 груд. № 93. Ст. 3103.
2. Верховенство права: Доповідь, схвалена Венеціанською Комісією (Європейська Комісія «За демократію через право») на 86 пленарному засіданні (Венеція, 25-26.03.2011) від 04.04.2011 № 512/2009. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення: 18.09.2021).
3. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25.04.2012 № 11-рп/2012. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (дата звернення: 23.09.2021).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 № 5-рп/2005. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 23.09.2021).
6. Олійник О.С. Принципи кримінального права у світлі практики ЄСПЛ. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 254–260. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/4_2019/40.pdf (дата звернення: 17.09.2021).
7. «Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 15.05.2008 (заява № 7460/03). *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404#Text (дата звернення: 22.09.2021).
8. Соловей Г.В. Принцип змагальності відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Право і безпека*. 2012. № 2 (44). С. 15–19.
9. «Харченко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини у справі від 03.10.2019 (заява № 37666/13). *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e51#Text (дата звернення 22.09.2021).